

NKFIA-PÁLYÁZATOK

A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak (tapu-defter) feldolgozása II. (K 132475, K 132609)

Szakmai beszámoló a második évről (2020–2021)

A kutatócsoport az MNL–BTK TTI konzorciumaként működik. A 2020/21-re kitűzött pályázati cél szakmai megvalósítása a tervezett ütem szerint haladt. A járványhelyzet miatt elmaradt külföldi utazások a második pályázati évre tervezett forrásfeldolgozás és adatbázis-építés előrehaladását nem befolyásolták, mivel a forrásokat már az OTKA K 108919 számú pályázata során összegyűjtöttük. A pályázati cél megvalósulását veszélyeztető tényező nincs.

Eredményeink

1. Defterek tudományos feldolgozása

A második pályázati év célkitűzése a koppányi, szegedi, szekcsői és szekszárdi szandzsákok javadalombirtok-jegyzékeinek (defter-i icmâl) feldolgozása volt. Az év folyamán összesen 19 defter adatait rögzítettük. Az „Oszmán összeírások gyűjteménye” című relációs adatbázis tesztfelületére 2842 új, többnyire több település adatait tartalmazó birtoktestrekordot töltöttünk fel, jelentős részüket publikussá tettük. Az MNL honlapjáról elérhető adatbázis (<https://adatbazisokononline.hu/adatbazis/oszman>) jelenleg 93, Magyarországra vonatkozó defter 24 133 birtok- és helynévi rekordját tartalmazza.

Idén több különleges forrás is bekerült az adatbázisba kritikai kiadásban: a bécsi Haus-,

Hof- und Staatsarchiv Hofkammerarchiv gyűjteményében korabeli német fordításban fennmaradt 16–17. századi defterekről készült, erősen torzított településnév-alakokat tartalmazó listák közül három példány normalizált névalakkokkal, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum állományában őrzött, de mára már

megsemmisült, csupán erősen hibás, 19. századi kiadásban fennmaradt, 1570. évi koppányi tartományi összeírás rekonstruált változata.

MNL: Sz. Simon Éva elvégezte a koppányi szandzsák 5 javadalombirtok-jegyzékének feldolgozását, valamint utóbb előkerült források – két szigetvári töredék defter és egy német fordításban fennmaradt mohácsi defter – adataival egészítette ki az adatbázist.

BTK TTI: Fóti Miklós, Dorogi Ilona és Sudár Balázs elvégezték a szegedi, szekcsői és szekszárdi szandzsák 6 javadalombirtok-jegyzékének feldolgozását, továbbá két szegedi német nyelvű és több szekcsői török nyelvű fejadódefter, valamint a pécsi szandzsák korábban kimaradt tímárdefterének adataival egészítették ki az adatbázist.

MNL: Záros Zsolt feltöltötte és publikálta az új adatokat, amelyek az *Oszmán összeírások gyűjteménye* c. adatbázis 2.0 verziójában már elérhetők.

A munkát három szakértő segítette:

BTK TTI: Hegyi Klára folyamatosan végzi a feltöltendő adatok szakmai ellenőrzését.

MNL: Boris Stojkovski és Miroslav Pavlović szláv források elemzésével nyújtottak segítséget egyes helynevek eredetének és helyes olvasatának megállapításában. Emellett pilot projektként folytatták a Dunától délre fekvő szerémi szandzsák 1546. évi összeírásának feldolgozását. Eddig elkészült az eszéki és a maróti náhijék adattára.

2. Adatbázis-fejlesztés (Dikális összeírások)

A folyamatosan bővülő „Oszmán összeírások gyűjteménye” című relációs adatbázis mellett a komparatív kutatások biztosítása érdekében szükséges a Magyar Kamara által

irányított, ugyancsak 16–17. században készült „*Porta (dika) összeírások (E 158)*” című relációs adatbázis folyamatos fejlesztése. Az oszmán–magyar adatbázisrendszer szinkronizált működésének egyik alapfeltétele az adatbázisokban szereplő településnevek ellátása normalizált névalakokkal és térinformatikai azonosítókkal (ID). Az év fontos eredménye a szandzsákadatok és 10 hódolt vármegye adatösszekapcsolása, amely lehetővé teszi majd az oszmán és magyar közigazgatási szerkezet összehasonlítását, valamint a kondomínium több időmetszetű ábrázolását.

MNL: Sz. Simon Éva 10, részben vagy egészen hódolt vármegye (Abaúj, Árva, Baranya, Bars, Bereg, Borsod, Csongrád, Gömör, Heves, Vas) településeit látta el a párhuzamos vizualizációt biztosító térinformatikai ID-kkel. Továbbá 3 vármegye (Abaúj, Baranya, Vas) migrált adatait strukturálta át a magyar megyei közigazgatás és a járásszerkezet több időmetszetű megjelenítése érdekében.

BTK TTI: A migrált adatok tesztelését és szükség szerinti javítását Demeter Gábor folyamatosan végzi.

3. Térinformatikai fejlesztés

a) Az újonnan feldolgozott defterek adatainak vizualizációja folyamatosan zajlik. Az új szandzsákokról TatukGIS Editor segítségével 35 térképet készítettünk. A térképvázlatok a szandzsákok több időmetszetű kiterjedésén és közigazgatási szerkezetén kívül a hódoltatás ütemét szemléltetik az összeírások alapján. Az elkészült térképek egy része elérhető közvetlenül az „*Oszmán összeírások gyűjteménye*” című adatbázisból, teljes sorozata pedig az MNL OL honlapjáról: <https://mnl.gov.hu/mnl/ol/terkep>

b) A georeferált térképek előállításához szükséges fejlesztések és kutatások idén elsődlegesen a szegedi szandzsák területét érintették. A Kecskeméti Katona József Múzeummal együttműködésben középkori oklevelek, Bécsben feltárt térképek, régészeti adatok és légifelvétel vizsgálatával sikerült a szandzsák több, eddig térképezhetetlen helyének megállapítása. A vizsgálatok eredményeként elké-

szült Zombor és Bodrog vármegye középkori és török kori térképe, ezenfelül 20 résztérkép határjárások rekonstruálásával.

MNL–BTK TTI: Sz. Simon Éva és Demeter Gábor elkészítette az új szandzsákok TatukGIS térképeit.

BTK TTI: Fóti Miklós Pánya Istvánnal együttműködve elkészítette a zombori és bajai náhijék új, pontosított településhatárokat és eddig nem jelölt településeket tartalmazó térképvázlatait.

4. Forrásfeltárás

Az idei évre tervezett külföldi utazások nagy része elmaradt.

BTK TTI: Demeter Gábor kutatást végzett a bécsi HHStA-ban, ahonnan a települések helymeghatározását segítő 18. századi térképmásolatokat gyűjtött.

5. Tudományos közlések

a) Megjelent publikációk:

MNL–BTK TTI: 2 magyar nyelvű cikk, 2 térkép (L. az OTKA-felület Közlemények fűlén).

b) Megjelenés alatti tanulmányok:

Sz. Simon Éva: *A hódoltatás stratégiája, avagy az Oszmán Birodalom magyarországi határainak vizsgálata az adóösszeírások adatainak tükrében.* (2022)

Sz. Simon Éva: A magyarországi oszmán terjeszkedés és hódoltatás stratégiája. In: *Az Oszmán Birodalomtól Törökországig. Magyar kutatók tanulmányai az oszmán–török történelemről.* (Gondolat, 2021.)

Fóti Miklós: *A zombori náhije Varjas települései a török defterekben és azok középkori előzményei.* (Keletkutatás 2021. ősz–tél)

Fóti Miklós – Pánya István: *Bodrog vármegye településhálózatának rekonstrukciója a török defterek alapján: A zombori és a bajai náhije települései 1578-ban.* (Bp., 2022, TTI Monumenta sorozat)

Fóti Miklós – Pánya István: *A török defterek topográfiai adatainak felhasználása mint*

a településhálózat rekonstruálásának eszköze: *A bajai és a zombori náhije települései*. (Földrajzi Közlemények, 2022 eleje)

Dorogi Ilona: Hegyi Klára: Füleki szandzsák c. könyvének ismertetése (Reciti, 2021 vége)

c) Előkészületben lévő publikációk:

Sz. Simon Éva: A Dél-Dunántúl oszmán birtoklástörténete (Készültség: 80%)

Fóti Miklós – Pánya István: Bács vármegye településhálózatának rekonstrukciója a török defterek alapján: A bácsi és a titeli náhije települései 1578-ban (készültség 30%)

Fóti Miklós: Egy szokatlan demográfiai jelenség a Hódoltságból és háttere. Mikla pusztá hirtelen „városiasodása” 1570-ben (20%)

Fóti Miklós: A szegedi szandzsák – forráskiadás (Készültség: 40%)

Hegyi Klára: A hatvani szandzsák – monográfia (Készültség: 80%)

Dorogi Ilona: A szekcsői szandzsák – forráskiadás (10%)

Sudár Balázs: A Völgység nyugati része a 16. századi oszmán összeírásokban

Sudár Balázs: A szekszárdi szandzsák – kismonográfia (Készültség: 40%)

Sudár Balázs: Eflákok a mohácsi náhije török kori adóösszeírásaiban

d) Konferencia-rendezés:

MNL–BTK TTI: Széles szakmai érdeklődés mellett (a néprajz, régészet, térinformatika, levéltár, oszmanisztika, történettudomány képviselőinek részvételével) a településhálózat rekonstrukciójának problémáit és megoldási lehetőségeit vizsgáló workshopot rendeztünk.

e) Konferencia-részvétel:

Gábor Demeter – Éva Sz. Simon: Comparing the Relevance of Ottoman and Habsburg Tax Conscriptio (Tapu Defter and Dicalis Conscriptio) in Hungary (1550s–1680s) Peripheries of Empires and Nation-States in the 15th–20th Century Central and Southeast Europe: Power, Institutions, Society, Adaptation. 2021. 09. 14.

Sz. Simon Éva: A Magyarországra vonatko-

zó oszmán összeírások feldolgozása. In: Személyes és családtörténeti levéltári források és kutatási lehetőségek. 2021. 09. 27.

Sz. Simon Éva: Párhuzamos birtoklás a 16. századi Magyarországon. In: Földügyi szabályozás és társadalmi gyakorlat a 17/18. századtól a 20. század végéig. Budapest, 2021. 10. 03.

Sz. Simon Éva: „Musztafa tahviljából” – A szigetvári szandzsák magyar településeinek birtoklástörténeti vázlata. In: VIII–IX. Élet a török hódoltságban konferencia, Eger, 2021. 10. 13.

Hegyi Klára: Balkáni betelepülők a török hódoltságban. In: A rác/balkáni népesség településtörténete és anyagi kultúrája a hódoltsághoz. Szekszárd, 2021. 09. 21.

Hegyi Klára: A török jövedelemgazdálkodás változásai a 17. században. In: Földügyi szabályozás és társadalmi gyakorlat a 17/18. századtól a 20. század végéig. Budapest, 2021. 10. 03.

Sudár Balázs: Eflákok a mohácsi náhije török kori adóösszeírásaiban. In: A rác/balkáni népesség településtörténete és anyagi kultúrája a hódoltsághoz. Szekszárd, 2021. 09. 21.

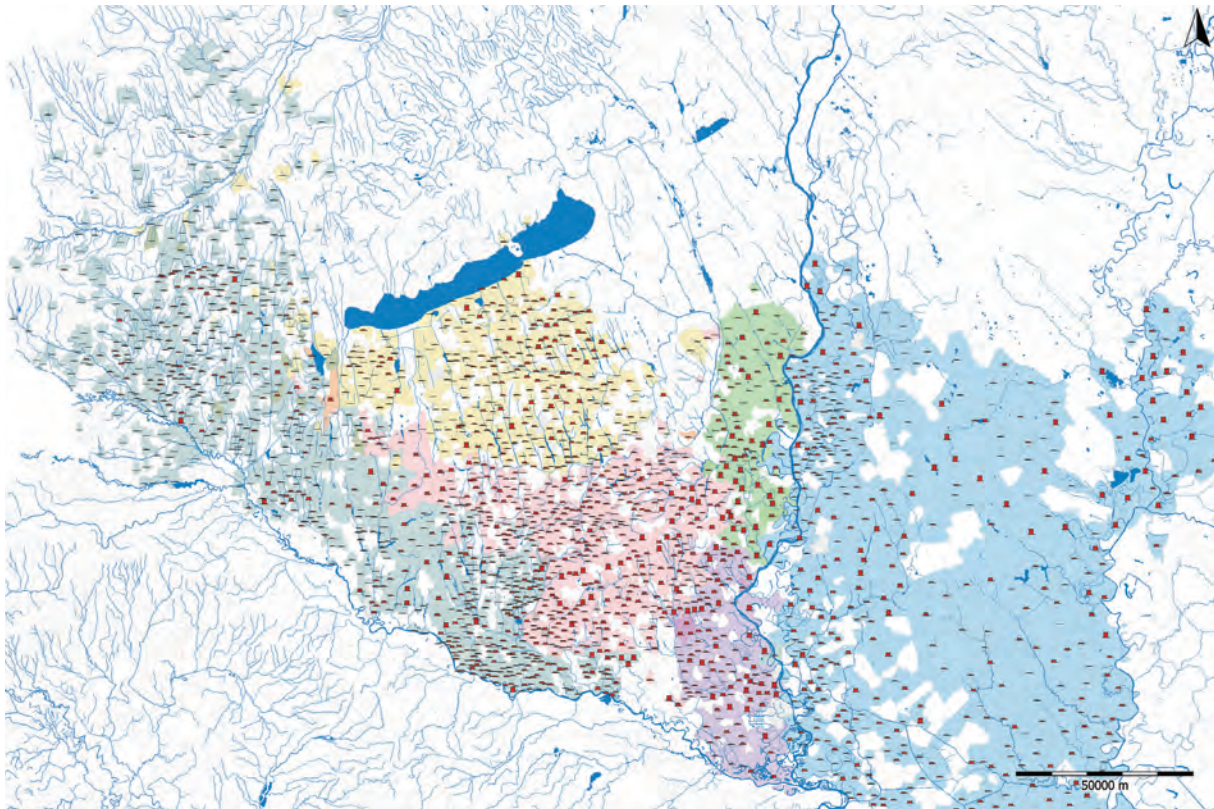
Sudár Balázs – Varga Szabolcs: Keresztény egyházszerkezet a Dél-Dunántúlon a 16. század közepén. In: VIII–IX. Élet a török hódoltságban konferencia, Eger, 2021. 11. 12–14.

Fóti Miklós – Pánya István: The use of Turkish tax registers in the reconstruction of medieval and early modern settlement network. In: Politics and Society in Central and South-East Europe. Daily life in the Medieval and Early Modern Times (11–17th centuries). Temesvár, 2021. 10. 7–9.

Fóti Miklós – Pánya István: A bácskai defterek komplex vizsgálata – eredmények, tapasztalatok. Workshop (16–17. századi településhálózat rekonstrukciójának lehetőségei.) 2021. 10. 19.

Értékelés

A Történelem zsűri a 2020. 12. 01. – 2021. 11. 30. közötti időszokról szóló szakmai részjelentést elfogadta.

■ Magyarország déli részének oszmán adói 1578–1580 – tematikus kutatási segédlet. A TatuGIS segítségével az *Oszmán összeírások gyűjteménye* című adatbázisból kinyert tematikus térkép a Magyar Királyság déli, Dráva–Duna vonaltól északra fekvő szandzsákjainak adóértékeit ábrázolja oszlopdigramokon az 1578 és 1580 között készült szandzsákösszeírások alapján. A diagramok határértékeit 0–20 000 akcse között, az oszmán tímárbirtokok értékében állapítottuk meg, azzal a céllal, hogy a törzsterületi és a peremvidéki adózás zónáit szemléletesen bemutathassuk. A csupán az elemzési munka segédletéül szolgáló térkép nem fókuszál a kiemelkedően magas jövedelmű városokra. A szűken tartott ábrázolási értékek miatt az adók egymáshoz viszonyítható értékének megjelenítésére nem alkalmas. A 20 000 akcsénél nagyobb adóval összeírt települések (pl. Szeged: 285 000, Vásárhely: 161 466, Tömörkény: 130 000, Halas: 125 000, Baranyaviszló: 81 444, Pécs: 73 000, Siklós: 43 000 akcse stb.) adóját nem képes differenciáltan megjeleníteni. Ezzel szemben jól szemlélteti a szpáhik birtokai közé bekerülő, jól jövedelmező és peremterületinek számító, alacsony adójú zónák elhelyezkedését. Az adózás településszintű ábrázolására legalkalmasabb, a statisztikai értékhatárokat poligononként színárnyalatokkal jelölő kartogramok elkészítése a pályázat végső céljai között szerepel. Az eltérő színek az alábbi szandzsákokat jelentik meg: szürkészöld: szigetvári; sárga: koppányi; rózsaszín: pécsi; lila: szekesői; világoszöld: szekszárdi; világoskék: szegedi szandzsák

Az értékelő bizottság megjegyzése: „A nagy nemzetközi érdeklődést keltő és már második etapját töltő pályázat továbbra is megnyugtató ütemben halad. Annak köszönhetően, hogy a feldolgozandó dokumentáció a projekt indulása előtt rendelkezésre állt, a koronavírus miatti lezárások nem tették lehetetlenné a kutatás folytatását, a második évre tervezett munka elkészült. Az adatbázis építésén kívül, amely a

projekt alapját adja, a résztvevők számos publikációval és kiemelkedően sok előadással is hozzájárultak az eredmények szélesebb körű megismertetéséhez. Az újabb források feltárását célzó kutatóutakra remélhetőleg a járványhelyzet csillapodásával a futamidő későbbi részeiben sor kerülhet.”

(Sz. Simon Éva)